

De gouden zoon van de gouden stad

PRAAG, TSJECHOSLOWAKIJE, VOORJAAR 1924

Het was iets voor zonsopgang en op de heuvel die uitkeek over de Oude Stad, iets ten noorden van de Praagse Burcht, werd een negenendertigjarige man in zijn kleine, maar elegante huis wakker. Het was zo'n kleine villa waar het in de wijk Bubeneč van wemelde. Niet zo lang geleden was dit nog landelijk gebied, maar nu was het de meest gewilde buurt van de stad. Hij liet zijn voeten in zijn slippers glijden, stak zijn armen in de mouwen van zijn kamerjas en maakte zijn ceintuur vast. Hij bewoog zich omzichtig, want hij wilde zijn vrouw niet wekken. Haar slanke lichaam bewoog onder de dekens zachtjes op en neer. Voorzichtig deed hij de deur naar het terras open en stapte hij naar buiten.

Otto Petschek begroette elke ochtend de opkomende zon, die zich net aan de horizon meldde. In het zachte blauwe licht bracht zijn butler, met een vlinderdasje en een gestreept jacquet, hem met witte handschoenen een blad met koffie. Hij schonk geroutineerd een kopje in, overhandigde het aan Otto en ging weer naar binnen. Otto merkte hoe de warmte van zijn koffie in het tere kopje van Meissenporselein, verfijnd versierd met roze bloemen en gouden bladeren, trok. Het servies was een cadeautje voor zijn vrouw Martha geweest. Na elf jaar en vier kinderen was Otto nog altijd dolblij wanneer hij haar gezicht zag opfleuren als hij weer iets moois voor haar had gekocht.

Otto nipte van zijn koffie en genoot van het uitzicht. Hij woonde

weliswaar vlak bij het centrum van Praag – een duizendjarige stad waar onafgebroken nieuwe gebouwen in en tussen werden gepropt – maar vlak achter zijn huis resteerde nog een stukje wildernis. Dat was nu *zijn* land, want het waren de kleine stukjes grond die eerst zijn ouders en daarna hijzelf hadden aangekocht en die nu samengevoegd waren tot één ononderbroken perceel van meer dan twee hectare. Hij bekeek de contouren ervan. De duisternis die nog over de stad hing ontnam hem deels het zicht erop, maar hij kende er ieder hoekje van, tot de blaadjes aan de bomen toe. Hij had jarenlang over de verschillende stukjes land gedood, in weekends, voor familiefestiviteiten, en hij had Martha er zelfs ten huwelijk gevraagd. Er stonden oude bomen, ruig maar statig, er groeiden heggen en struiken, er waren bloemenperken en stukken gras. In de verte hoorde Otto het kloppen van paardenhoeven. De eerste karren van de dag bezorgden in de buurt hun verse waren, ijs en melk.

Verder achter hem en dit ongepolijste stuk land, naar het oosten, lag het hart van Praag, het stadscentrum waar Otto was geboren, de synagoge waar hij bar mitswa deed, de scholen waar hij onderwijs genoot, het bedrijf dat hij mede had opgebouwd. Hij was een voorbeeldig ingezetene van de Tsjechoslowaakse hoofdstad. Toch keek hij elke ochtend naar het westen, naar Duitsland voor de taal en de literatuur, naar Frankrijk voor de kunst en de architectuur, naar Engeland voor het door hem zo bewonderde zakelijke inzicht, en over de Atlantische Oceaan naar de Verenigde Staten, waarvan hij de energie omarmde, en die hij dankbaar was voor hun rol in het ontstaan van het nog zo jonge Tsjechoslowakije en in de bestending van een naorlogs evenwicht in Europa. In de heiligheid van de vroege ochtend kon hij zich, als hij zijn oogleden samenknep, de ronding van de aarde onder dit enorme gebied voorstellen en de lijnen ervan zien als een drijfveer die hem met elk van die door hem zo bewonderde landen verbond.

Zoals gewoonlijk speelde er in Otto's hoofd muziek. Dat was zijn eerste grote passie en hij was nog altijd een liefhebber van klassieke muziek, hij steunde het Neues deutsches Theater van Praag en hij hield

van Wagner, wiens helden en hun voorkeur voor onverschrokken uitdagingen hij bewonderde. Misschien hoorde hij deze ochtend wel het zachte zoemen van de snaren aan het begin van *Das Rheingold*, waarin de instrumenten op gang komen zoals deze dag en de tonen aan-zwellen als het zonlicht.

Terwijl hij dag in dag uit naar het onzichtbare orkest luisterde en zag hoe het daglicht zich over zijn uitgestrekte, overwoekerde grondgebied verspreidde, had Otto bedacht wat hij met dit bezit wilde doen.

Hij zou er een paleis laten bouwen, en wel een paleis dat zich met elk ander bouwwerk in de stad kon meten. Het moest enorm worden, met meer dan honderd kamers, en zo groot als een heel stadsblok. In de gevel zou hij de mathematisch interessante zuilen uit het oude Griekenland en de gespierdheid van de Romeinse beeldhouwvormen combineren met de gulden snede uit de Italiaanse renaissance en het majestueuze van de Franse barok. Hij zou de opmars van de westerse beschaving uitbeelden, in pleisterwerk, marmer en baksteen, tot het heden aan toe – en de gevel moest bij wijze van groots en eigentijds gebaar in een scherpe, hypermoderne curve lopen, zodat het bouwwerk zich in een stad vol paleizen van alle andere onderscheidde.

Het zou een woning worden die paste bij zijn status als de meest prominente bankier en industrieel van de nieuwe democratie, en het zou onderdak bieden aan zijn geliefde Martha en hun gezamenlijke kinderen. En het moest de belichaming worden van de briljante toekomst die de twintigste eeuw bood, van het nieuwe tijdperk van vrede en voorspoed dat volgde op de oorlog die een einde aan alle oorlogen had gemaakt.

Otto's mijmeringen werden onderbroken door rumoer in het huis achter hem. De zon was inmiddels helemaal op. Martha en de kinderen waren wakker aan het worden en het personeel begon aan zijn nieuwe werkdag.

Hij draaide zijn rug naar de zonovergoten tuin en liep weer naar binnen, en neuriënd schetste hij in zijn hoofd zijn verdere plannen voor zijn paleis.

De dingen waren Otto altijd makkelijk afgegaan. Hij werd in 1882 geboren als kind van Isidor Petschek en Camilla Robitschek, telgen uit twee van de rijkste joodse families in de Oostenrijks-Hongaarse provincies Bohemen en Moravië. Hij was het eerste kind van zijn generatie en de Petscheks zagen uit naar zijn komst zoals een land uitziet naar de komst van een koningskind. Op 17 oktober schalde het muzikale gehuil van de mollige baby voor het eerst door het herenhuis van het gezin in het centrum van Praag. Otto kwam thuis ter wereld, werd gewassen door de vroedvrouw en daarna aan zijn moeder overhandigd. Isidor en zijn broer, Otto's oom Julius, bekeken de baby in Camilla's armen nauwkeurig. Hun strenge uitstraling verhulde de genegenheid die ze voelden bij het bekijken van Otto's kenmerkende Petschektrekjes: een grote schedel, een breed voorhoofd en een stompe neus.

In het robuuste huis woonden, als een Petschektaart met verschillende laagjes, drie generaties bij elkaar. Otto kreeg er tot zijn zesde les van een privéleraar, en hij had een natuurlijk zelfvertrouwen. In korte broek, colbertje en een zwart stropje verscheen hij voor Isidor en Julius om zijn sommen op te zeggen. Netjes rechtopstaand in de salon dreunde hij dan zijn cijfers op. Otto leek op Isidor, met zijn knappe, hoekige hoofd, maar het ontbrak hem natuurlijk aan zijn vaders weelderige sik. Julius was peervormig en kalend, hij had een lange druipsnor, en hij zat met zijn volle lijf vaak in een van de propperige fauteuils in de salon. De broers waren tevreden met Otto's bekwaamheden. Ze werkten met geld, door het uit te lenen en door het kopen en verkopen van aandelen in kolonmijnen en andere bedrijven, en ze hadden hoge verwachtingen van Otto in diezelfde richting. Otto was een geboren showman, wat wellicht verklaart waarom hij het opzeggen van zijn sommen zo leuk vond. Misschien was hij wel een beetje al te dol op de schijnwerpers, maar ach, dat zouden de broers er wel uit krijgen.

De talenten van de kleine Otto reikten ook tot de muziek, die in Praag overal was. Recitals, concerten, symfonieën, opera – de melodieën stroomden net zo vrij door de stad als de Vltava. Lieder schalden ook vaak door het herenhuis van de Petscheks. Als de hele familie

met aanhang bijeen was, verschenen er in de Stadtparkstraat vaak vele rijtuigen vol musici. Iedereen kleepte zich dan piekfijn: de mannen in jacquet, de vrouwen met over hun korset een lange jurk met een hoge hals. De familie mocht dan joods zijn, de Duitse cultuur gold minstens evenzeer als hun religie en verschillende familieleden deden met hun stem of op de piano met de beroepsmusici mee.

Sommige kinderen zaten dan ongedurig, met hun geboende gezichtjes en hun haar op de schedel geplakt, op de rand van de canapé, maar Otto was gebiologeerd. Hij smeekte om pianoles en werd al snel aan het toetsenbord geplaatst, waar zijn vingers binnen de kortste keren het metrum van Schubert, Chopin en Schumann beheersten. Met zijn ouders bezocht hij de in 1888 geopende zaal voor de Duitse opera. Bij het inaugurele concert werd *Die Meistersinger* van Wagner gespeeld, en in de daaropvolgende seizoenen werden er ook diens overige werken uitgevoerd. Otto tuurde omhoog, naar de krullen in het neobarokke plafond, en de klanken die over hem heen spoelden legden de basis voor een levenslange bewondering voor de componist. Otto was verder dol op Mozart en Beethoven, die beiden in Praag hadden gecomponeerd en gedirigeerd, maar ook op alle andere Duits-talige meesters. Hij verbaasde zijn familie door na muziekkuitvoeringen thuis te komen en zijn eigen vingers over de ivoeren toetsen te laten dansen en uit zijn hoofd na te spelen wat hij net had gehoord.

Otto zag overal schoonheid. Vanaf het moment dat hij het ouderlijk huis kon verlaten om naar school te gaan zwierf hij met grote ogen door de stad, waar hij naar het ritme zocht in de stucversieringen, de stenen en het pleisterwerk in de straten, in het amalgaam van al die eeuwen van Europese bouwkunst. ‘Muziek is vloeibare architectuur, architectuur is bevroren muziek’, luidde een uitspraak die werd toegeschreven aan Goethe, een autoriteit in het Duitssprekende gezelschap waarin Otto thuis vertoefde. De Oudnieuwe Synagoge en de andere middeleeuwse gebouwen waren de in zware stenen verankerde baritons. Renaissancistische monumenten als het Belvédère waren de sopranen, trillend. De Sint-Nicolaaskerk en de Wallenstein-tuin, barokke grootheden, waren de tenoren. Voor sommigen zullen

al die stijlen door elkaar heen strijdend zijn geweest, maar voor Otto vormde de stad een harmonieus koor.

Bewonderaars van Praag waren gek op die idiosyncratische façades en kenden ze als hun eigen broekzak. Er waren allerlei details die het minder geoefende oog ontgingen: een dubbelzinnige fresco hier, een geheime doorgang naar een oude grot daar. Onder inwoners van de stad had zich al lang geleden een cultus van schoonheidsaanbidding ontwikkeld. Zij waakten over de geschiedenis die de gevels tot leven bracht: extravagante legendes, ongeschreven geheimen, verhalen van zieners en buitenbeentjes. Ouders en grootouders vertelden hun kinderen op fluisterton over prinses Libuše, de helderziende grondlegster van de stad, over de wonderen die priester Nepomuk verrichtte, over rabbijn Löw en zijn Golem, en nog duizenden andere verhalen – en dan wezen ze op de huizen waar al die personages (inclusief de schepping van de rabbijn) woonden en leefden. Elke grote stad heeft zijn beschermengelen, maar die van Praag beleden hun aanbidding wel heel fanatiek. Die Pragers, de mensen die niet vergaten, die altijd bleven kijken en die de traditionele kennis van de stad van de ene generatie op de volgende overdroegen, waren de Wachters van Praag.

En Otto was een van hen. Maar alleen waarnemen was hem niet genoeg. Hij wist nog niet hoe, maar net als de hoofdpersonen die hij zo bewonderde uit de opera was hij vast van plan om zijn eigen heldhaftige stempel op de door hem zo geliefde stad achter te laten.

In 1892 werd Otto op tienjarige leeftijd toegelaten tot het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs, en de daaropvolgende acht jaar maakte hij op het gymnasium kennis met kunst en de klassieken. Hij klauterde van de Europese wortels in Latijn en Grieks naar de hoogste toppen in de contemporaine literatuur en wetenschap – met name wiskunde. Het curriculum had als centraal thema de bevestiging van het verlichtingsgeloof in rede en vooruitgang, en bij Otto sloeg dat aan. Isidor en Julius zorgden er echter wel voor dat Otto's blootstelling aan Athene en Rome, en aan Parijs en Wenen, niet ten koste van Jeruzalem ging. Zij waren in een orthodoxe familie opgegroeid. Zelf

waren ze liberaler geworden, maar ze lieten Otto wel dagelijks op de joodse wetten, overlevering en geschiedenis studeren.

In 1895 weerklonk zijn klare stem in keurig Hebreeuws door de Oudnieuwe Synagoge voor zijn bar mitswa, die zijn joodse volwassenwording markeerde. Hij boog zich diep voorover om de kleine lettertjes van de thorarol te kunnen lezen, en hij bewoog daarbij een zilveren *jad* van rechts naar links over het oude Hebreeuwse geschrift. De tonen van zijn gezang zweefden hoog door het halfduister van het vijfribbige gotische gewelf (de vijfde rib was zuiver decoratief en voorkwam de vorming van een kruis). Volgens de legende sliep de Golem helemaal bovenin, op zolder – klaar om op te staan en de joodse gemeenschap van Praag te beschermen. Beneden leidde het jongste lid daarvan vol zelfvertrouwen de bijeenkomst. Hij was flink gegroeid en inmiddels een beetje mager, maar hij had nog steeds de kenmerkende familietrekjes, en op zijn hoofd een dikke bos zwart haar. Zijn vader en zijn oom, twee wat gezettere versies van Otto, flankerden hem op de *bima*, terwijl zijn moeder en zijn inmiddels met Julius getrouwde zus Berta meekeken door de spleten in de dikke muur die de mannen van de vrouwen scheidde.

In de jaren na zijn bar mitswa kwam Otto erachter dat niet iedereen in zijn stad en het omliggende gebied even dol op zijn stam was. Het Tsjechische nationalisme was in opkomst en streefde, bijna drie eeuwen nadat de Slavische Bohemen en Moraven door de Duitssprekende Oostenrijkers waren onderworpen, naar herstel van de Tsjechische taal en identiteit. De familie Petschek was uitgesproken voorstander van de toenmalige Oostenrijks-Hongaarse leider, de zachtvaardige en al zo lang regerende Frans Jozef. Van hem was bekend dat hij een warme band met de joodse inwoners van zijn uitgestrekte keizerrijk had en dat hij tientallen nationaliteiten in heel Europa had weten samen te brengen. Oom Julius diende hem zelfs, als *Oberfinanzrat*, een financieel adviseur van de keizerlijke overheid.

Etnische Tsjechen en anderen waren de eeuwenlange dominantie door de Habsburgers over Praag en het omliggende landschap echter beu. De nationalisten waren ontevreden over hun gefragmenteerde

vertegenwoordiging in het parlement van Frans Jozef en streefden naar zelfbeschikking dan wel onafhankelijkheid. Bij het naderen van de nieuwe eeuw richtte een luidruchtige minderheid van nationalisten hun gramschap steeds nadrukkelijker op de cultureel Duitse inwoners van Praag, en de joden waren daarin een prominent doelwit. Er circuleerden antisemitische pamfletten, zoals *Pro Lid* ('Voor het volk'), waarin de joden werd verweten dat ze in de Duitse taal en cultuur geassimileerd waren. Fanatici eisten de boycot van joodse winkels, marcheerden door de straten en zongen *svůj k svému* ('iedereen bij zichzelf'), wat tot faillissementen van talloze zaken leidde.

Het ergste was dat er onder de nationalisten ook weer ruimte was voor de aloude laster dat joden christenen hadden vermoord om bloed als geheim ingrediënt voor de Pesachmatses te winnen. De zwervende jood Leopold Hilsner werd ten onrechte vervolgd voor de moord op een niet-joodse vrouw. In die tijd deden zich in Praag veel anti-Duitse en antisemitische rellen voor. Joden werden op straat in elkaar geslagen, er sneuvelden winkelruiten en de voorraden werden geplunderd. Ook synagoges en woningen van joden waren doelwit van agressie, tot Frans Jozef het leger door de met glasscherven bezaaide straten stuurde om de orde te herstellen.

Otto's vader en oom werden zenuwachtig van dit antisemitische sentiment van rond de eeuwwisseling. Ze waren naar Praag verhuisd om aan de pogrom te ontkomen en die wond was nog niet geheeld. Ze groeiden op in Kolín, waar hun vader goedkoop grond van de inwoners van het stadje kocht en dat vervolgens met aanzienlijke winst weer van de hand deed aan de overheid, die er een spoorlijn wilde aanleggen. In 1876 verzamelde zich een boze menigte voor hun huis. Vrezend voor een gewelddadige aanval wachtte de familie achter gesloten gordijnen af. Ze besloten te vluchten en vestigden zich in Praag, waar ze achter de schermen met succes als passieve investeerders werkten. De Petscheks hadden weinig trek om opnieuw te verkassen.

Met het typische idealisme van een zeventienjarige zag Otto de toekomst rooskleuriger in. De Petscheks waren niet alleen joods, maar ook Oostenrijks-Hongaars, Boheems en Duitssprekende Pragers. Dit

antisemitisme woei vast wel weer over, het was niet meer dan een periodieke uitbarsting in de marge van de samenleving. Was het niet de niet-joodse Tsjechische nationalist Tomáš Masaryk die zich in een smaadschrift als belangrijkste verdediger van Hilsner had opgeworpen? Masaryk, een negenenveertigjarige filosoof, schrijver en uitgever van een liberale krant, tuurde door zijn pince-nez streng de wereld in en ontpopte zich als vurig verdediger van de joden. In nationalistische kringen waren er meer die joden omarmden, en enkele Tsjechische joden sloten zich zelfs bij hen aan (daartoe behoorde Otto dan weer niet). Otto was van mening dat het keizerrijk stabiel genoeg was en dat de Petscheks daarbinnen een veilige plek hadden. Frans Jozef had zelfs aangeboden hen in de adelstand te verheffen, maar dat hadden Julius en Isidor geweigerd. In lijn met de voorzichtige joodse filosofie van *sha shtil* – ‘sst, stil maar’ – bleven ze liever buiten de schijnwerpers.

Otto kende dergelijke reserves niet. Er kwam een nieuwe eeuw aan en die begon met zijn voltooiing, in 1900, van het gymnasium en het begin van zijn verdere scholing. Hij wilde dirigent worden. Hij was getalenteerd en had er het juiste temperament voor: hij had gezag en genoot van de overgave. Hij had de grote dirigenten van Europa gezien en bewonderde de meeste. ‘Tien dagen in Wenen en geen Wagner, maar alleen maar troep,’ schreef hij zijn ouders een keer. ‘Alsof Mahler mij een hak wilde zetten!’ Als dirigent zou hij wanneer hij maar wilde kunnen programmeren wat hij maar wilde.

Maar Julius en Isidor staken er een stokje voor. Muziek was een hobby, geen beroep. Zij hadden andere plannen met de oudste Petschektelg. Otto moest rechten gaan studeren, net als zij hadden gedaan, en daarna toetreden tot het familiebedrijf. Zijn vader en zijn oom voelden zich ongemakkelijk bij Otto’s uitbundigheid en ze hoopten dat een serieuze studie hem een beetje zou intomen. Misschien hadden ze hem wel te veel verwend. Het beheer van een van de grootste kapitalen van Praag hoorde niet romantisch te zijn, en niemand mocht de gangen en schachten van een kolenmijn aanzien voor een loge in de opera. Mocht Otto de juridische scholing saai vinden, des te beter.

Otto was vast ongelukkig met hun besluit, maar hij hield zijn bezwaren voor zich. Er is geen enkele aanwijzing terug te vinden dat hij zich beklaagde of ze op andere gedachten probeerde te brengen. Hij was opgegroeid in een cultuur en een thuis waar een strenge hiërarchie gold, hij was een plichtsgetrouwe zoon en neef en hij legde zich bij de wensen van ouderen neer. Ze stuurden hem naar de Duitstalige tak van de Karelsuniversiteit. Deze uit 1348 daterende instelling was een van de oudste universiteiten van Europa, en had sindsdien een eminente naam opgebouwd. Wetenschappers uit de hele Duitstalige wereld kozen voor ‘Karel’ als hun universiteit (in 1911, enkele jaren nadat Otto afstudeerde, werd Einstein er hoogleraar).

Het juridisch onderwijs slaagde er echter niet in Otto in te tomen. Op de zwarte omslagen van zijn studieboeken stonden indrukwekkende titels, zoals *Verwaltungslehre und Oesterreichisches Verwaltungsrecht Allgemeiner Theil*, *Deutsche Reichs- und Rechtsgeschichte* en *Sammlung von Civilrechtlichen Entscheidungen der k. k. obersten Gerichtshofes*, maar tussen die sombere omslagen lichtten Otto’s onderstrepingen en kantlijnaantekeningen de pagina’s op. De explosie van rode, groene en blauwe inkt werkten duizelingwekkend. De wet was een ingewikkeld systeem, net als wiskunde, muziek en het Praagse bouwkundige allegaartje, en Otto’s fantasie haakte gretig in op de onontwarbare, maar alomtegenwoordige patronen. De regels vormden het fundament waarop het keizerrijk van Frans Jozef was gestoeld en beschermden en koesterden Otto, zijn familie, de joden en alle ingezetenen. De wet was het resultaat van de inzichten van de verlichting over een geordende, rationele samenleving die hij zich op het gymnasium al eigen had gemaakt, en die boeide hem enorm.

Dit enthousiasme had hij niet met al zijn gelijken gemeen. Een van zijn kennissen omschreef hun juridische curriculum als ‘intellectueel zaagsel dat al door duizenden eerdere monden was voorgekauwd’. Die pessimistische student was Franz Kafka. Franz en Otto behaalden aan de Karelsuniversiteit tegelijk hun kandidaatsexamen en voltooiden daarna ook parallel aan elkaar het doctoraalprogramma. Otto maakte, diep over de bladzijden gebogen, driftig aantekeningen

om maar geen detail te missen, alsof hij een symfonie probeerde te transcriberen. Franz luisterde vol twijfel en zijn smalle, scherpe gezicht verried grote bezorgdheid. Bij hem riepen de fijne kneepjes van het Oostenrijks-Hongaarse juridische systeem angst op voor oneerlijke en zelfs onbegrijpelijke beschuldigingen en straffen. Zo'n sombere kijk zei Otto helemaal niets.

Otto's juridische scholing had geen merkbare invloed op zijn flamboyante stijl. Voor het vijftienvijftigjarig huwelijksfeest van zijn ouders, in 1906, sleepte hij alle leden van de jongere generatie naar de lommerrijke tuin van de Petscheks in Bubeneč. Hij verplichtte iedereen zich in klassiek mozartiaanse praal te verkleeden en voor muzikaal vermaak te zorgen. Otto's jongere broertjes en zusjes, neefjes en vrienden werden allemaal tot deelname gedwongen en samen vormden ze (ondanks de nodige protesten) een gekostumeerd orkest. Otto, de dirigent, had zich in een strakke luisterrijke kniebroek gehesen en droeg verder een lang wit, met zwaar goud borduurwerk afgezet jacquet. Daarboven had hij een extravagante, in een zwarte strik achterover gebonden poederpruik. De meeste gezichten op de groepsfoto van de bijeenkomst verraden weinig vreugde, maar Otto staat op het podium fier te stralen.

In 1909 voltooide Otto zijn rechtenstudie *juris utriusque* (J.U. dr.) en stuurden Isidor en Julius hem voor een langdurige stage naar het kantoor van een van hun vrienden, J.U. dr. Julius Popper. Daar zou de kersverse jurist geen bijzondere privileges als erfgenaam genieten. Ondanks zijn opleiding was Otto nu een leerling en zijn werk was daar ook naar: juridisch onderzoek, schrijven en zelfs het opruimen van het bureau van zijn baas. Toen die nederig stemmende inwijding achter de rug was, trad Otto officieel toe tot het familiebedrijf. Isidor en Julius brachten hem de minst in het oog springende onderdelen van hun werk bij, zoals boekhouding, correspondentie en personeelszaken, en om het bedrijf beter te begrijpen lieten ze hem ook kennismaken met de diepste kern van hun investeringen: het doolhof aan kolenmijnen in het noorden van Bohemen en Silezië. Ze namen hem